

ARNOUT VAN CRUYNINGEN

1672

HET RAMPJAAR
VAN DE REPUBLIEK

'Loevesteiners' en prinsgezinden

In 1648 kon in Münster na een moeizaam proces de vrede worden getekend tussen de Verenigde Provinciën en Spanje. Die Vrede van Münster beëindigde de zogenoemde Tachtigjarige Oorlog, een strijd die tegen wil en dank had geleid tot de vorming van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Deze Republiek, ontstaan uit een bondgenootschap van uiteindelijk zeven opstandige gewesten werd nu definitief internationaal erkend. Prins Frederik Hendrik, die sinds zijn aantreden in 1625 zowel zijn positie als stadhouder als de vorstelijke allure van de Oranjefamilie had weten te versterken, maakte de vredessluiting niet meer mee. Hij was in 1647 overleden. Het stadhouderschap was nog niet erfelijk, maar Frederik Hendrik had zich er al ruim voor die tijd van verzekerd dat hij in zes van de zeven gewesten door zijn zoon Willem II opgevolgd zou worden. De gewesten Friesland en 'Stad en Lande' vertrouwden het stadhouderschap echter doorgaans toe aan een neef van de Oranjes uit de tak Nassau-Dietz. Stadhouder was dus in principe een gewestelijk ambt dat de Nassaus, zowel de prinsen van Oranje als de 'Friese tak', in dienst van elk van de (Provinciale) Staten vervulden. Onder auspiciën van de Staten-Generaal, de overkoepelende vergadering waarin alle gewesten vertegenwoordigd waren, hadden de Oranjestadhouders daarnaast de functie van kapitein- en

◀ Portret van Willem II (1626-1650), Prins van Oranje, en zijn echtgenote Maria Stuart (1631-1660). Olieverf op doek, Gerard van Honthorst, 1647. (Rijksmuseum, Amsterdam)

admiraal-generaal van de Unie, dat wil zeggen de leiding over het gezamenlijke leger en de gezamenlijke vloot.

De vrede met Spanje was niet onomstreden. Sommige gewesten en personen hadden de strijd willen voortzetten, en de voornaamste tegenstander van 'Münster' was de nieuwe stadhouder van zes van de zeven provincies, de jonge prins Willem II. Hij zag daarin vooral een bewuste poging van de bestuurlijke elite, de regenten, in Holland om de positie van de stadhouder te verzwakken. Diens toegenomen macht, hoe tactvol en behoedzaam Frederik Hendrik daar ook voor had gezorgd, stuitte vooral in Holland op weerstand van regenten. De nieuwe stadhouder leek niet minder ambitieus maar wel veel minder voorzichtig dan zijn vader. Willem II bevond zich in een lastig parket. Al op zijn vijftiende was hij getrouwd met een dochter van de Engelse koning Karel I uit het huis Stuart. De Engelse schoonfamilie was echter verzeild geraakt in een bloedige burgeroorlog die uitliep op een nederlaag voor de royalisten en een overwinning van de aanhangers van het parlement. In eigen land stond Willem II binnen een jaar na het vredesverdrag lijnrecht tegenover de Hollandse regenten die eigenmachtig troepen wilden afdanken. Tegen de wens van een meerderheid in de Staten-Generaal besloten de Staten van Holland begin juni 1650 troepen te ontbinden. Net als bij de crisis rond remonstranten en contraremonstranten in 1618 rees de vraag in hoeverre een gewest als Holland mocht afwijken van een in de Staten-Generaal bij meerderheid ingenomen standpunt. Willem II wist zich gesteund door de andere gewesten en werd door de Staten-Generaal gemachtigd om de Hollandse steden langs te gaan in een poging hen op andere gedachten te brengen. Hij vond tijdens zijn rondreis echter nauwelijks gehoor, wat duidelijk maakte dat zijn prestige bij de Hollandse regenten niet groot was. De prins besloot daarop andere middelen te gebruiken

en liet zes vooraanstaande regenten gevangenzetten op Slot Loevestein. Hij ondernam zelfs een poging om weerspannig Amsterdam met een troepenmacht te bezetten. Die 'aanslag' kreeg bijna kluchtige trekken toen de legermacht door hevige regenval de weg kwijtraakte en mislukte uiteindelijk, maar iedereen was toch geschrokken en het conflict liep met een sissers af toen beide zijden bereid bleken tot concessies. De gevangengenomen regenten, de zogenoemde 'Loevesteiners' werden vrijgelaten en de Hollanders beloofden zich niet meer tegen stadhoudelijke voorstellen omtrent de legersterkte te verzetten.

Allegorie op de geboorte van prins Willem III, november 1650. Gravure, Cornelis van Dalen, 1650. (Rijksmuseum, Amsterdam)

*See wordt de Prince d'Orange van Oranische Graven
Beyren en Nassau-zijn een goud ge bejagt.*

*De dierfste greke sul van zyn wege bejagen
Een dierfste ziff de angte wate q de zeygen bliff.*

Niet veel later verdween deze onstuimige stadhouder echter plotseling van het toneel: op 6 november 1650 stierf hij aan de pokken. Kort na dit overlijden beviel zijn weduwe Mary van een zoon, die Willem (III) Hendrik werd genoemd. De grootmoeder van de nieuwe prins van Oranje, Amalia (van Solms) richtte op 20 november 1650 een boodschap tot de verschillende provincies, die zij aansprak met 'Edele en Mogende Heren, bijzonder goede Vrienden'. Zij schreef dat God de grote droefheid en verslagenheid over het plotselinge sterven van haar lieve zoon enigermate had verzacht door de geboorte 'van een jonge Prins'. Zij twijfelde er niet aan dat de heren zich daarover 'met ons en met alle welmenende ingezetenen van deze staat' hadden verblijd, 'ook omdat er enige zorg bestond dat de Mannelijke Linie van de doorluchtige Prinsen van Oranje, die de grondvesten van dit staatsbestel hebben gelegd en de opkomst daarvan met zulke hoge en lovenswaardige verrichtingen hebben meegemaakt, in deze moeilijke tijden zou wegvalen'. Ze wilde echter niet nalaten om de Staten van elke provincie vriendelijk en ernstig te verzoeken 'in aandachtige overweging te nemen wanneer nu over de aanstelling van het kapiteinschap-generaal ter zee en te land, en het stadhouderschap van uw provincie in het bijzonder, zal worden beraadslaagd'. Prinses Amalia verzocht de heren nog eens dringend 'de voor de toekomst nodige besluiten te helpen nemen, in goede herinnering aan het verleden, op grond waarvan stellig te vertrouwen valt dat uit de nieuwe spruit van de Oranjeboom dezelfde vruchten te verwachten zijn die tronk en takken tot nu toe hebben voortgebracht'.

De Hollandse regenten wilden wel besluiten nemen, maar dan in tegenovergestelde zin. Ze voelden zich bevrijd, toiden zich nu openlijk met de geuzennaam 'Loevesteiners' en vonden dat het stadhouderschap in Holland voorlopig vacant kon blijven. Ze probeerden ook de andere gewesten ervan te overtuigen dat men het gerust een tijd zonder stadhouder kon stellen en maakten zich sterk voor een bijzondere bijeenkomst in Den Haag. Een 'Grote Vergadering', met grotere delegaties van elk gewest dan in

De Grote Zaal op het Binnenhof in Den Haag, tijdens de grote vergadering in 1651. Aan de dakbalken hangen vaandels die door prins Maurits op de vijand waren buitgemaakt in de veldslagen bij Turnhout en Nieuwpoort. Olieverf op paneel en metaal, Bartholomeus van Bassen en Anthonie Palamedesz, circa 1651. (Rijksmuseum, Amsterdam)

de 'gewone' Staten-Generaal. In die vergadering zou het moeten gaan over grote vraagstukken en niet over de dagelijkse politiek. Tijdens de Grote Vergadering, die onder voorzitterschap van Jacob Cats van januari tot eind augustus 1651 op het Binnenhof werd gehouden, kwamen tal van kwesties aan de orde, van de gemeenschappelijke godsdienst tot de buitenlandse betrekkingen. De

vergadering liet veel bij het oude maar het lukte de Hollandse delegatie om uit te spreken dat de Republiek het zonder een 'eminent hoofd' kon stellen. Alleen Friesland en Groningen hielden hun stadhouder uit het huis Nassau-Dietz; de andere vijf gewesten lieten de post onbezet. Zonder er woorden aan vuil te maken, liet de vergadering daarmee ook de functie van kapitein-generaal van de Unie onvervuld. Om te voorkomen dat een legeraanvoerder in de toekomst weer te veel macht zou kunnen vergaren, kwamen er in plaats van een gezamenlijke krijgsmacht nu eigenlijk zeven gewestelijke legertjes. Het principe van een vrij losse statenbond van zeven soevereine gewesten – het was Brabant niet gelukt als achtste soeverein gewest te worden erkend – werd nog sterker dan voorheen benadrukt. Dat bondgenootschap presenteerde zich voortaan ook niet meer met enige verlegenheid als provisorium, een voorlopige oplossing bij gebrek aan beter, maar zelfbewust als republiek, of nog liever als vereniging van zeven republiekjes, de Verenigde Provinciën.

De uitgesproken republikeinse stroming was vooral in Holland sterk maar stuitte ook op verzet. De Loevesteiners of 'staatsgezinden' stonden tegenover de 'prinsgezinden'. Daarbij moet niet, zoals in het verleden wel gebeurd is, gedacht worden aan permanente partijen met een programma, maar eerder aan stromingen die in crisissituaties tijdelijk vorm kregen. Veel vaker werd getwist om macht en geld en vormden zich binnen de betrekkelijk kleine en besloten kring van bestuurders 'kabalen' (geheime bondjes) en facties (belangengroepen).

De Loevesteiners afficheerden zich als aanhangers van de 'ware vrijheid' en hamerden op de gewestelijke zelfstandigheid. Het bestuur moest worden toevertrouwd aan de 'besten' onder de burgers, wat vaak neerkwam op de rijksten. Ze koesterden enig wantrouwen tegenover het landleger omdat dat zich zo vaak in dienst had gesteld van de stadhouder en concentreerden zich liever op een sterke vloot. In de buitenlandse politiek waren volgens hen geloofsoverwegingen niet van doorslaggevend belang. De Loevestei-

ners waren vooral in Holland te vinden, in de overige gewesten was van principiële staatsgezindheid niet veel te bespeuren.

De prinsgezinde stroming had een wijdere en loyalere aanhang die zich vooral in het gewest Zeeland en in het algemeen onder adel en officieren, predikanten en het gewone volk manifesteerde. Met een beroep op de traditie maakte deze stroming zich sterk voor de aanstelling van de Prins van Oranje tot stadhouder, in de overtuiging dat een van God gegeven vorst tegenwicht kon bieden aan

Portret van Johan de Witt (1625-1672), raadpensionaris van Holland en West-Friesland. Olieverf op doek, Caspar Netscher, zeventiende eeuw. (Rijksmuseum, Amsterdam)

heerszuchtige regenten. De stadhoudersgezinden hadden het nadeel dat hun prinsje heel jong was ('Al is ons prins nog zo klein, alewel zal hij stadhouder zijn') en dat het Oranjehof hopeloos verdeeld bleek over zijn opvoeding. De Loevesteiners hadden het geluk dat zij in hun voornaamste vertegenwoordiger, de Dordtse regentenzoon Johan de Witt, een integere en kundige staatsman bezaten. De Witt werd raadpensionaris van Holland en West-Friesland en in tegenstelling tot zijn voorganger Johan van Oldenbarnevelt had hij dankzij zijn huwelijk met de Amsterdamse regentendochter Wendela Bicker en een uitgebreid relatienetwerk niet te kampen met tegenwerking van die belangrijke stad. In theorie hadden de Staten-Generaal de leiding over het buitenlands beleid, maar in werkelijkheid bepaalde De Witt in deze jaren de buitenlandse politiek, zoals vóór hem Johan van Oldenbarnevelt en prins Frederik Hendrik dat hadden gedaan.

In de internationale politiek begon de positie van de Republiek te wankelen. De gebieden van de West-Indische Compagnie in Midden- en Noord-Amerika bleken een onzeker bezit en van Engeland en Frankrijk ging steeds meer dreiging uit. De rivaliserende zeemogendheid Engeland was inmiddels eveneens een republiek, maar de executie van koning Karel I had ook in de Verenigde Nederlanden afschuw gewekt en op aanvankelijke toenaderingspogingen van de nieuwe republikeinse leider Oliver Cromwell was vrij koel gereageerd.

Oliver Cromwell

In het conflict tussen koning en parlement in Engeland toonde Oliver Cromwell (25 april 1599-3 september 1658) zich aanvankelijk voorstander van een kiesmonarchie, met een door het parlement verkozen vorst en steunde hij plannen om koning Karel I te dwingen tot troonsafstand ten gunste van zijn derde zoon Henry, hertog van Gloucester. Later was hij echter medeverantwoordelijk voor de berechting en executie van de

Portret van Oliver Cromwell (1599-1658) in een architecturale omlijsting met allegorische figuren en historische voorstellingen. Cromwell is ten halven lijve voorgesteld, in wapenrusting, met aan weerszijden festoenen met symbolen van strijd en van Engeland. Bovenaan staan personificaties van Faam, de regerende Liefde en de Historie of Geschiedschrijving. Links zien we Geloof, rechts Hoop. Onderaan links is het beroven en opblazen van koopvaardijsschepen afgebeeld en rechts een allegorische voorstelling waarin Cromwell door de draak wordt gekroond terwijl hij de Hollander, de Fransman, de Schot en de Ier verdrukt. De inscriptie onder het portret luidt: 'D'verwaenden Protector Olivier Kromweel, Die t'onrecht staet groot acht, en schijnt te glorieeren, over verkregghen macht, maer 't fortuijn kan verkeerem'. Olieverf op paneel, anoniem, circa 1650. (Rijksmuseum, Amsterdam)

1672: DE REPUBLIEK IN HET NAUW

In 1672 werd de Republiek der Verenigde Nederlanden aangevallen door Frankrijk, Engeland, Münster en Keulen. Volgens een bekende kreet was 'het volk redeloos, de regering radeloos en het land reddeloos'. In deze noodsituatie vond ook een politieke omwenteling plaats. Vroegere bestuurders moesten het veld ruimen, de gebroeders De Witt werden vermoord en prins Willem III werd aangesteld als stadhouder en legeraanvoerder. Het tumultueuze Rampjaar kondigde het einde aan van de ooit zo machtige en welvarende positie van de Verenigde Nederlanden.

In 1672 schetst Arnout van Cruyningen een levendig beeld van de hachelijke situatie in de Republiek. Welke militaire en politieke schokken deden zich voor? Wat ging er aan het Rampjaar vooraf en wat waren de gevolgen? In dit rijk geïllustreerde boek bespreekt Van Cruyningen de belangrijkste gebeurtenissen en personen in deze bewogen periode in de Nederlandse geschiedenis.

ARNOU VAN CRUYNINGEN (1960) is historicus, auteur en vertaler. Hij is gespecialiseerd in dynastieke en staatkundige geschiedenis en heeft veel publicaties op zijn naam staan, waaronder *De Opstand 1568-1648*, *Stadhouders in de Nederlanden*, *De Tachtigjarige Oorlog*, *De koning van Hispanje* en *Johan van Oldenbarnevelt*.

'Arnout van Cruyningen heeft de afgelopen jaren status opgebouwd als schrijver van verschillende boeken over de Oranjes, de vaderlandse Opstand tegen het Spaanse bewind, maar ook over raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt.'

– Hans Jacobs in *Reformatorisch Dagblad*

www.omniboek.nl

Uitgeverij Omniboek

NUR 688